

EİNSTEİN'A GÖRE BİLİM, DİN VE FELSEFE: DİN FELSEFESİ AÇISINDAN BİR ÇÖZÜMLEME

Şahin EFİL*

Giriş

Hiç şüphesiz ki, Albert Einstein (1879–1955), sadece 20. yüzyılda değil, bilim ve düşünce tarihinde de gelmiş ve geçmiş en büyük bilim adamı ve dâhilerden birisidir. Onun sıra dışı bir kimliğe ve kişiliğe sahip olmasında üstün zekâsı ve bitmek tükenmek bilmeyen çalışma azmi yanında ortaya koyduğu bilimsel teoriler ve bu teorilerin altında yatan derin *felsefî anlayış* etkili olmuş olsa gerektir.¹ Bu bağlamda Einstein'ın fizik kadar olmasa bile gençlik döneminden itibaren felsefeyle de yakından ilgilendiği bilinmektedir. Onun ilmî ve fikrî düşünceleri üzerinde Alman felsefe geleneğinin ve özellikle bu geleneğin önde gelen filozoflarından Immanuel Kant'ın (1724–1804) etkisi oldukça büyüktür.²

- * İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Felsefe Bölümü, Yrd. Doç., sahin.efil@inonu.edu.tr.
- 1 Einstein, *İzafiyet Teorisi* adlı kitabında, izafiyet (özel izafiyet ve genel izafiyet) teorilerini hem yetkin bir teorik fizikçi, hem de bir felsefeci gibi ele almış ve çözümlemelere gitmiş görülmektedir. İzafiyet teorileri hakkında geniş bilgi için bkz. bkz. Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi*, çev. Gülen Aktaş, Say Yay., İstanbul 1998. Ayrıca o, Kuantum Teorisi'ne de ciddi katkılarda bulunmuş bir bilim adamıdır. Bkz. Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Sabit Say-Murat Uraz, Milliyet Yay., İstanbul 1991, S. 68. Kuantum teorisinin tarihçesi, mahiyeti ve buna ilişkin tartışma ve yorumlar hakkında geniş bilgi için bkz. Werner Heisenberg, *Fizik ve Felsefe*, çev. Necibe Çakıroğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1972.; Max Planck, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çev. Yılmaz Öner, Spartaküs Yay., İstanbul 1996. Ayrıca bkz. Alastair I. M. Rae, *Kuvantum Fiziği: Yanılsama mı, Gerçek mi?*, çev. Yurdahan Güler, Evrim Yay., İstanbul 2000.
 - 2 Bu anlamda Einstein, gençlik yıllarında başta Kant'ın en önemli yapıtı sayılan *Saf Aklın Eleştirisi* olmak üzere, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Gücünün Eleştirisi*'ni özümseyerek okumuştur. Dahası o, bir sömestir boyunca *Yeni Kantçılık*'ın temsilcilerinden August Stadler'in seri konferanslarına da devam etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Don A. Howard, "Albert Einstein as a Philosopher of Science", *Physics Today*, December 2005, s. 35–40.; Krş. Jürgen Neffe, *Einstein: Bir Yaşam Öyküsü*, çev. Fikret Doğan, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 43, 68.; Shana Priwer ve Cynthia Philips, *Her Yönüyle Einstein*, çev. Haydar Yalçın, Arkadaş Yay., Ankara 2009, s. 22-23. Ayrıca Einstein'ın ileri sürdüğü teorilerle Kant Felsefesi arasında genel olarak nasıl bir ilişki olduğunu görmek için bkz. Friedel Weinert, "The Modern Synthesis: Einstein And Kant", *Forum Philosophicum* 14(2009), s. 193–216. Diğer taraftan Einstein'ın okuduğu felsefî yapıtlar sadece Kant'la da sınırlı değildir. Platon'un *Diyaloglar*'ı ve Spinoza'nın *Etik*'i de bu okumalar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bkz. Albert Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş*,

Bu etkiyi, o, şöyle dile getirir: “Almanya’nın sağlığına kavuşmasını, *Kant* ve *Goethe* gibi önemli kişilerin sadece zaman zaman anılan isimler olmaktan çıkarak, ilkelerinin toplumsal hayat ve genel bilinç düzeyinde yaygın hale gelmesini umut ediyorum.”³ Bu bakımdan, Einstein, fiziksel teori ileri sürme ve geliştirmeyi, bunlar üzerinde ciddi ve derin çözümlenmeler yapmayı, mantıksal ve felsefi akıl yürütmeleri, dahası fiziğe felsefi bir perspektiften bakabilmeyi büyük ölçüde *Kant* felsefesine borçlu olsa gerektir. Dolayısıyla Einstein’ın ileri sürdüğü teoriler, hem bilimsel, hem de “felsefi... veriler üzerine oturmuş”⁴ görünmektedir.

Bununla birlikte, Einstein gibi önde gelen bir bilim adamının din, Tanrı ve felsefeye ilişkin düşünceleri, bu düşünceleri neye dayandığı ve nasıl değerlendirdiği, bunlarla nasıl bir ilişki içinde olduğu gibi konular öteden beri hep merak konusu olmuştur. Bu bağlamda birinci sınıf fizikçi ve “muhteşem bir zihin”⁵ olan Einstein’ın din ve metafiziğe dair düşüncelerini açığa çıkarmak, bu düşünceleri felsefi açıdan ele almak ve değerlendirmeye tabi tutmak, büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu mesele, felsefeyi olduğu kadar din felsefesini de yakından ilgilendirmektedir. Kaldı ki, Einstein’ın “bilge”⁶ ve “filozof-bilim adamı”⁷ olması, onun bilimsel düşüncelerinde olduğu gibi dinî ve teolojik düşüncelerinde de felsefi bir boyutun olduğuna işaret etmektedir.

Hemen belirtelim ki, Einstein, hangi din olursa olsun, genelde dinin *anlam* sağlayıcı bir unsur olduğuna inanmış, bu bakımdan onun önemini ve değerini takdir etmiştir. Ona göre,

“*İnsan hayatının ya da bir bütün olarak organik hayatın anlamı... dini varsaymayı gerektirmektedir.*” Bu bakımdan, “hem kendi, hem de türdeşlerinin hayatının anlamsız olduğuna inanan, sadece bahtsız değil, aynı zamanda ne-redeyse bu hayattan diskalifiye olmuş biridir.”⁸

Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine, çev. B. Gündüz, Sarmal Yay., İstanbul Tarihsiz, s. 32, 43.; Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya-Zeynep Ertan, Profil Yay., İstanbul 2008, s. 98.

3 Albert Einstein, *Benim Gözümden Dünya: Felsefi ve Siyasi Yazılar*, çev. Demet Evrenosoğlu, Alfa Yay., İstanbul 2009, s. 83.

4 F. S. C. Northrop, “Doğa Felsefesi Sorunlarına Giriş”, *Fizik ve Felsefe* (içinde), çev. Necibe Çakıroğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1972, s. 132.

5 Krista Tippett, “Giriş”, *Einstein’in Tanrısı* (içinde), çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yayın., İstanbul 2012, s. 32.

6 Tippett, “Giriş”, s. 32.

7 Teoman Durallı, “Filozof-Bilim adamı ve Felsefe-Bilime İlişkin Mülakat”, <http://www.teomandurali.com/node/46> (30. 01. 2009).

8 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 1.

Buna göre din, *insanın anlam arayışına* cevap verebilecek nerdeyse tek kutsal yapıdır.⁹ Bu bakımdan, dinin insan hayatına ve içinde yaşadığı dünyaya “anlam” katması oldukça önemlidir. Çünkü *anlamsızlık*, insanı boşluğa ve bunalm felsefesinin ağına düşürerek mutsuzluğa sevk edebilir. Bu yüzden, Einstein, dinin gerekliliğine ve önemine ayrı bir vurgu yapmıştır. Ona göre, “kendi hayatını ve diğer canlıların hayatını *anlamsız* olarak niteleyen bir insan, sadece mutsuz değil, aynı zamanda yaşamaya değer de değildir.”¹⁰ Bununla birlikte, Einstein, genel olarak dinî inanç ve düşüncelerin nasıl ortaya çıktığına da açıklık getirmeye çalışır. Buna göre o, düşünce tarihi boyunca insanların çeşitli sebeplere bağlı olarak dine ve Tanrıya inandıklarını, bunlar arasında *korku* ve *toplumsal beklentilerin* önemli bir yer tuttuğuna işaret eder. Ancak o, kişisel olarak din ve Tanrı fikrinin ortaya çıkmasına kaynaklık eden bu sebeplere itibar etmez görünür.¹¹ Einstein, sözü burada din veya metafizikle kişisel olarak nasıl bir ilişki içinde olduğuna ve hangi anlamda dindar olduğu konusuna getirir:

“Her ne kadar korkuyla karışmış olsa da, dini doğuran şey... *esrardır*. Akılımızın sadece en basit şekilde kavrayabildiği, nüfuz edemediğimiz bir şeyin varoluş bilgisi, en derin aklın ve en parlak güzelliğin tezahürü... gerçek bir dini tavır oluşturan da, bu bilgi ve duygulardır. İşte ben sadece ve sadece bu anlamda gerçek bir dindarım.¹²

Diğer bir deyişle, “benim dindarlığım, *gerçekliği kavrayabilmemiz için* kendisini küçüklerde açığa vuran *sonsuz büyüklükteki bir ruha duyulan mütevazı hayranlığa dayanır*.”¹³ Einstein, burada gerçekliğin kavranışıyla dindar olmak arasında bir ilişki ve bir bağ kurmaktadır. Ona göre, sanat ve bilimin kökeninde olduğu gibi dinin kökeninde de “esrarengiz olanın deneyimi”¹⁴ “gizem”¹⁵ veya *hayranlık* yatar. Hem bilim ve sanatın, hem de dinin kökeninde bir gizem ve esrarın olması dikkat çekici görünmektedir. Çünkü bir bilim adamı olarak, o da, evrene ilişkin araştırmalar yaparken esrarengiz olan ve hayranlık uyandıran bir deneyim yaşamıştır. Bu, içsel, gizemli ve derin bir deneyimdir. Dolayısıyla kendi deyişimi ile Einstein’ın “dindarlığı” çevresinden veya kutsal kitaplardan çok

9 Bkz. Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 36. *Anlam ihtiyacı*, insanın egzistansiyel ihtiyaçlarının başında gelmektedir. Bkz. Cafer Sadık Yaran, “İnsanın Egzistansiyel İhtiyaçları ve Dinin Perenniyal Cevapları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12–13, Samsun 2001, s. 82–83.

10 Albert Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, çev. Z. Elif Çakmak, Arion Yay., İstanbul 2004, s. 21.

11 Geniş bilgi için bkz. Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 24–26.; Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 48–49.

12 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 5.

13 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 32.

14 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 5.

15 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 20.

genelde bilimsel araştırmalar neticesinde yaşadığı ve öğrendiği bir şeydir. Ona göre,

“Daha yüksek bir *düzenin* bütün bilimsel çalışmanın arkasında dünyanın mantıklı veya anlaşılabilir şekilde yaratılmış olduğuna dair, *dini duyguya benzer* bir inanç olduğu kesindir... *Kendisini deneyim dünyasında ortaya koyan üstün bir akıl içersinde yer alan bu sağlam ve derin duygulara sıkı sıkıya bağlı inanç, benim Tanrı anlayışımı anlatmaktadır.*”¹⁶

Görüldüğü kadarıyla bilimsel çalışmaların kökeninde yer alan *sağlam ve derin duygular*, Einstein’ın dine ve Tanrıya ilişkin görüşlerinin temelini de teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu duygular, onun fiziksel dünya ile metafiziksel dünya arasında veya kutsalla bir bağ kurmasına sebep olmuş görünmektedir. Şimdi Einstein’ın sözünü ettiği bu duygunun mahiyetine biraz daha yakından bakalım.

a-Kozmik Dinî Duygu veya Dinî Tecrübe

Dinî anlayışa kaynaklık eden, Einstein’ın asıl üzerinde durduğu ve benimseydiği temel faktör, kendi deyiimi ile “kozmetik dinî duygu”dur.¹⁷ Hemen belirtelim ki, onun burada kullanmış olduğu kozmik dinî duygu tabiri yerine, “dinî tecrübe” tabirini kullanmak, konunun daha görünür hale gelmesine ve daha anlaşılır olmasına katkıda bulunacaktır. Ancak her iki tabiri kullanmak da mümkündür. Peki, bu, nasıl bir duygu veya tecrübedir? Einstein, konuya şu şekilde açıklık getirmeye çalışır:

“Bu duygudan nasibini almamış birine, bunun nasıl bir şey olduğunu anlatmak çok zordur... Birey, insan arzularının ve amaçlarının nafiye olduğunu, hem doğada, hem de düşünce dünyasında açığa çıkan *yüceliği ve harikulade düzeni* hisseder. Bireysel varoluşunu, bir nevi hapisanede olarak algılar ve *evreni anlamlı tek bir bütün olarak tecrübe etmeyi ister. Kozmik dinî duygunun* başlangıcı, gelişimin erken dönemlerinde bile kendini gösterir. Örneğin Davud’un ilahilerinin çoğunda ve diğer peygamberlerin ilahilerinin bazılarında mevcuttur.”¹⁸

Einstein gibi “dindar dâhi”leri¹⁹ diğer insanlardan ayıran en önemli özelliklerden birisi de, öyle görünüyor ki, birincilerin kozmik dinî duygu veya tecrübeye sahip olmalarıdır. Evrendeki sıra dışı hassas düzeni ve “ince ayarı”²⁰(the fine-tu-

16 Albert Einstein, *Ideas and Opinions*, trans. Sonja Bargman, Dell, New York 1973, p. 225’den naklen Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 100–101.

17 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 29.; Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 49.; Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 33.

18 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 26–27.

19 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 27.

20 Bilim adamları, son yirmi otuz yıl boyunca, evrende insan yaşamına imkan verecek oldukça kompleks ve hassas bazı *özel şartların* var olduğunu keşfetmişlerdir. Bkz. William L. Craig,

ning) idrak eden bilim adamı, *evreni anlamlı tek bir bütün olarak tecrübe etmeye* başladığı andan itibaren *metafizikle* bir biçimde bağlantı kurmuş demektir.

Bu bağlamda kozmik dinî duygu, daha çok doğadaki hassas düzen, ince ayar ve doğa yasaları, “dünyanın muhteşem yapısı ve işleyişi”²¹ karşısında bilim adamının hissettiği mucizevî, coşkulu ve metafiziksel bir duygu ve sınırsız bir hayranlıktır.²² Bu duygunun, daha çok bilim adamı, içinde yaşadığı âlemi bir bütün olarak kavrar ve tecrübe ederken meydana geldiği görülmektedir.²³ Diğer bir deyişle, kozmik dinî duygu veya tecrübe, kaostan değil, kozmostan hareketle ortaya çıkan ve oluşan özel bir tecrübedir. Einstein, bizzat yaşadığı bu duygu yoğunluğunu, dolayısıyla dini tecrübeyi daha açık ve daha anlaşılabilir bir biçimde şöyle ifade eder:

“Derin bir bilimsel kavrayışa sahip olan kişiler arasında, *kendine özgü bir dini duyguya* sahip olmayan, neredeyse yok gibidir. Fakat bu, sıradan insanın dininden farklıdır.” Bu bağlamda “*dini duygu, müthiş bir aklın dışı vurumu olan doğa yasalarının uyumu karşısında duyulan coşkulu bir hayret biçiminde kendini gösterir.*”²⁴

Öyle görünüyor ki, dinî tecrübe, derin ve kapsamlı bilimsel araştırmalar sırasında bilim adamının zihinsel ve kalbî dünyasında oluşan ve ortaya çıkan bir nevi mistik ve metafizik duygu yoğunluğudur. Kozmik dinî duygu, bir yandan “evrenin entelektüel mahirliğinde bir huşu hali, bir hayranlık hissi” yaratırken, bir yandan da, evrenin “haşmetinden, yüceliğinden, devasa halinden... onun sıra dışı inceliği, güzelliği ve matematiksel zarafetinden de”²⁵ izler ve etkiler taşır. Bu dinî duygu, kozmosu yekpare bir bütün olarak kavramanın ve tecrübe etme-

The Theological Argument and The Anthropic Principle”, *The Logic of Rational Theism Exploratory Essays*, (ed. W.L.Craig, McLeod Mark S), Edwin Mellen Press, Lewiston, 1990, s. 128. Doğanın temel kuvvetleri (çekim kuvveti, elektromanyetik kuvvet, zayıf ve güçlü çekirdek kuvvetleri), parçacık kütleleri, evrenin genişleme oranı ve başka birçok şey, evrende şuur ve canlı hayatı meydana getirmek için çok hassas bir biçimde ayarlanmış olması, yani oradaki “ince ayar” birçok bilim adamı ve düşünürü derinden etkilemiştir. Bkz. John Leslie, “Creation Stories, Religious and Atheistic”, *International Journal for Philosophy of Religion*, vol. 34, No: 2, London, October, 1993, s. 67.; John Leslie, *Universes*, Routledge, London-New York, 1989, s. 27.

- 21 John Polkinghorne, “Kuarklar ve Yaratılış”, *Einstein’in Tanrısı* (içinde), çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yay., İstanbul 2012, s. 255.
- 22 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 52.; Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 41.
- 23 Einstein’ın dini ve Tanrısal inancı, dolayısıyla kozmik dini tecrübesi hakkında geniş bilgi için bkz. Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 97–101.
- 24 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 29.
- 25 Freeman Dyson ve Paul Davies, “Einstein’in Tanrısı”, *Einstein’in Tanrısı* (içinde), çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yay., İstanbul 2012, s. 47.

nin beraberinde getirdiği ruh halinin ve duygu yoğunluğunun yarattığı bir (dinî) tecrübedir. Çünkü

“Bilim adamı, evrene baktığı zaman orada bir düzen ve bir tertip görüyor. Âlemin bu yapısı ve anlaşılabilirliği (makuliyeti) bilim için esastır. Ancak düzenli olan, tekrar eden ve anlaşılabilen şeylerin bilgisine (ilmî bilgisine) sahip olabiliriz. İşte bilim adamı, üzerinde ayrıntılı olarak durduğu ‘parça’ dan gözlerini ayırıp kâinatın *bütünlüğü* üzerinde düşünmeğe başlayınca, yani bir çeşit *metafizik* yapmaya koyulunca, *iman konusu* da fikrî bir problem olarak karşısına çıkar.”²⁶

Einstein’ın kozmik dinî tecrübe dediği şey, bu olsa gerektir ve o, böyle bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. “Engin bir bilimsel kafaya sahip olanlar arasında kendine ait dinsel duyguları olmayan birine zor rastlarsınız”²⁷ derken, o, hemen her bilim adamının kendine özgü bir dinî tecrübe yaşadığını vurgulamaktadır. Buna rağmen, bütün bilim adamlarının veya fizikçilerin böyle bir tecrübe yaşadığını veya yaşaması gerektiğini elbette ki, söyleyemeyiz. Bu, bilim adamına göre farklılık gösteren bir durumdur.²⁸ En azından kendilerini ateist veya agnostik olarak tanımlayan bilim adamları için böyle bir tecrübeden söz etmek oldukça güçtür. Kaldı ki, dinî tecrübeyi yaşadığı ileri sürülen bilim adamlarının, bu tecrübeyi bir ve aynı şekilde yaşadıkları da söylenemez. Çünkü dinî tecrübe, genelde, ortak noktaları olmakla birlikte, daha çok subjektif ve kişiye özeldir. Dolayısıyla dinî tecrübe, farklı boyutları ve farklı veçheleri bulunan bir olgudur.²⁹

Bütün bu açıklama ve yorumlardan sonra denebilir ki, Einstein, “önce David Hume’cu çıkış noktasını, yani çıkarımların ancak gözlemlenebilir sonuçlar için geçerli olduğu fikrini benimsemiş, daha sonra Spinoza’cı bir ulûhiyet anlayışına meyletmiş³⁰ ve ömrünün son yıllarında ‘Yaratıcı Ulûhiyet’ fikrine yaklaşmıştır.”³¹ Nitekim Einstein, bu ulûhiyet fikrini, “kâinatı açığa çıkarılan üstün bir *yaratıcı gücün* varlığına karşı bu derin duygusal inancım, benim *Tanrı fikrimi* şekillendirir”³² şeklinde özetler. Einstein’ın *Yaratıcı Tanrı* fikrine Yahudi

26 Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., Ankara 1992, s. 271.

27 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 35.

28 Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 279.

29 Bkz. William James, *Varieties of Religious Experience*, Routledge, London&New York 2002.; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 81-82, 86-92.; Evans, C. Stephen ve Manis, R. Zachary, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Elis Yay., Ankara 2010, s. 107-111.

30 Einstein, bu meylini şöyle dile getirir: “Ben insanın eylemine ve kaderine müdahale eden bir tanrıya değil, kendini tüm var olanların uyumunda açığa vuran Spinoza’nın Tanrısına inanıyorum.” Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 32. Ayrıca bkz. Priwer ve Philips, *Her Yönüyle Einstein*, s. 227.

31 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 273.; Einstein’ın Tanrısı hakkında geniş bilgi için bkz. Dyson ve Davies, “Einstein’ın Tanrısı”, s. 33-52.

32 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 44. Ayrıca bkz. Priwer ve Philips, *Her Yönüyle*

ve Hıristiyan kültürünün etkisinden çok ilmî ve fikrî araştırmaların neticesinde, dolayısıyla bizzat yaşamış olduğu dinî duygu ve tecrübe ışığında ulaştığını söylemek daha doğru görünmektedir.³³ Dolayısıyla Einstein, yaratıcı bir Tanrının varlığına ve gerekliliğine inanmaktadır. Çünkü ona göre, “*tek hâkim, adil ve kurtarıcı bir Tanrının varlığı... insanlara rahatlık, yardım ve kılavuzluk sunar.*”³⁴ Aşağıda görüleceği gibi, din ve Tanrıya ilişkin düşünceleri, onun bilim ve felsefe ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlamamıza imkân vermesi bakımından da son derece önemlidir.

b- Dinî Tecrübenin Felsefi Yorumu

b.1-Dinî Tecrübe ve Fizik/Bilim

Görebildiğimiz kadarıyla, Einstein’ın bizzat yaşadığı dinî duygunun, dolayısıyla dinî tecrübenin hem bilimsel, hem de felsefî uzantıları ve yansımaları bulunmaktadır. Bu bakımdan, bu tecrübe, bilimsel açıdan olduğu kadar dinî ve felsefî açıdan da büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu tecrübe, bilim ile ilişkisi yanında din felsefesi açısından da üzerinde durmayı, tahlil etmeyi ve bazı terkiplere gitmeyi hak eden bir meseledir. Nitekim kozmik dinî duygunun bilimsel araştırmalardaki rolünü ve işlevini Einstein şu şekilde açıklamaktadır:

“*Kozmik dinî duygunun bilimsel araştırmanın en yüce ve en güçlü teşvikçisi olduğuna inanıyorum. Bu duygunun gücünü, teorik bilimde öncülük eden çalışmaların ne kadar muazzam bir çaba ve hayatın dolaysız gerçeklerinden uzakta yürütülen bu çalışmanın nasıl bir özveri gerektirdiğini kavrayanlar anlayabilir sadece.*”³⁵

Einstein’a göre, bilimsel araştırmaların en güçlü ve en soylu dürtüsü, kozmik dinî duygudur.³⁶ Çünkü salt bilim, doğası gereği insanın merak güdüsünü ve tutkusunu harekete geçirebilecek bir yapıya ve işleve sahip değildir. Bu türden şeyleri, daha çok dinî ve manevî gelenekler teşvik eder.³⁷ Böyle bir dinî duygunun bilimsel çalışmaların yegâne itici ve teşvik edici bir gücü olduğunu Einstein gibi bir bilim adamından duymak ilgi çekici olduğu kadar düşündürücüdür de.

Einstein, s. 230.

- 33 Bu, elbette ki, Einstein’ın Yahudi ve Hıristiyan kültüründen hiçbir şey öğrenmediği anlamına gelmez. Nitekim o, İncil’i sık sık okuduğuna işaret eder. Bkz. Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 38.
- 34 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 58. Einstein’ın Tanrı anlayışı hakkında geniş bilgi bkz. Dyson ve Davies, “Einstein’ın Tanrısı”, s. 33–52.
- 35 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 28.; Krş. Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 33.
- 36 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 28. ; Neffe, *Einstein: Bir Yaşam Öyküsü*, s. 400.
- 37 Tippett, “Giriş”, s. 25

Ona göre, bu duygu, bilim adamının hayatı ve çalışmaları için son derece büyük bir öneme ve vazgeçilmez bir değere sahiptir. Bu bakımdan, bilim adamının “tüm sistematik düşüncesi ve eylemleri, bunun yanında sadece önemsiz birer fikirten ibaret kalır. Bencil arzuların esaretinden kurtulabildiği sürece, *bu duygu hayatını ve çalışmalarını yönlendiren en temel ilkedir.*”³⁸

Öyle görünüyor ki, kozmik dinî tecrübe, bilim adamını bilimsel çalışmalarda harekete geçiren, motive eden, bir bütün olarak onun hayatını yönlendiren olmazsa olmaz bir prensiptir. Bu tecrübenin böyle bir bilimsel işlevi bile tek başına onun önemini ve değerini ortaya koymak için yeterlidir. Bu demektir ki, Einstein’a göre, bilime en büyük katkı, *kozmetik dinî duygu* ve bu duygu sonucunda oluşan ve ortaya çıkan *kozmetik dinî tecrübe* yoluyla sağlanmış görünmektedir. Bu, doğrudan bir katkı olmaktan çok dolaylı bir katkıdır. Takdir edilmelidir ki, bilim adamını harekete geçirecek bir güç, bir dinamik ve bir arayış yoksa doğal olarak ortada bilimsel bir çalışma da olmayacaktır. Bu açıdan, bilim ile kozmik dinî duygu (din) karşılıklı olarak birbirini gerektirmekte ve birbirine ihtiyaç duymaktadır, denilebilir. Einstein, bunu, şöyle dile getirir: “Bilim, din olmadan eksiktir; din ise bilim olmadan kördür.”³⁹ Bu demektir ki, bilim, bilimsel sonuçlar yanında, bilim adamının metafizikle bağlantı kurmasına da neden olmakta, din de bilime motive edici gücüyle katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, kozmik dinî duygu, süreç içinde bir çeşit dini tecrübeye dönüştüğü için bilim adamının hissettiği sadece bir duygu değil, aynı zamanda bizzat yaşadığı ve içinde yer aldığı bir tecrübedir. Bu tecrübenin duygusal ve tecrübi bir boyutu olduğu gibi kognitif bir boyutu da vardır. Çünkü bu, bilim adamının mevcut bilimsel bilgiler ışığında ve doğrultusunda yaşadığı bir deneyimdir. Burada bir anlamda “ilmî bilgiden inanca gitme çabası”nın⁴⁰ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Einstein’ın din ve Tanrı algısının daha çok böyle bir çabanın sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Burada dile getirilen dinî duygu ve tecrübenin bilim ile ilişkisi, aslında bize din-bilim ilişkisinin daha çok Einstein örneğinden, dolayısıyla kişisel tecrübeden hareketle farklı bir boyutunu sunmaktadır.

b.2-Din-Bilim İlişkisi

Şimdi sözü Einstein’ın din ile bilim arasında nasıl bir ilişki kurduğu meselesine getirebiliriz. Burada görüleceği gibi o, din-bilim ilişkisi konusunda da kayda değer şeyler söylemiş bir bilim adamıdır. Hemen belirtelim ki, burada bu konu, Einstein’la sınırlı olarak ele alınacaktır. Çünkü din-bilim ilişkisi, burada

38 Einstein, *Benim Gözümden Dünya*, s. 29.

39 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 58.

40 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 274.

ele alamayacağımız kadar geniş ve farklı boyutları olan bir konudur.⁴¹ Einstein, “din ve bilim arasında gerçekten aşılmaz bir zıtlık”⁴² ve bir çatışma var mıdır? şeklindeki bir soruyla konuya giriş yapar. Onun gibi bir bilim adamının din ile bilim arasında bir bağ olabileceğine dair açıklama ve yorum yapmış olması, şüphesiz ki, din, bilim ve felsefe adına önemsenmesi ve ciddiye alınması gereken bir meseledir.

Einstein göre, din-bilim ilişkisinin doğal süreçte ve sağlıklı bir biçimde ortaya konulabilmesi için, her şeyden önce, her iki disiplinin de genel kabul gören bir tanıma sahip olması gerekir. Bu bakımdan, Einstein işe önce bilimin tanımını yaparak başlar: Bilim, “algılarımızla yaşadığımız şeyler arasında kurullarla bağlantı kurabilmek için kullanılan yöntemli düşünme”dir.⁴³ Dolayısıyla “bilim, dünyanın algılanan döngüsünü sistematik düşünce ile bir araya getiren ve bir bütün halinde sunmaya çalışan bir asırlık çabadır.”⁴⁴ Diğer taraftan, *dinin* tanımının bilimin tanımına kadar kolay ve rahat bir biçimde yapılamayacağını tahmin etmek zor değildir. Bunun farkında olan Einstein, haklı olarak herkesin kabul edebileceği ortak bir “din” tanımı yapmanın zor olduğu kanısındadır.⁴⁵ Çünkü yeryüzünde pek çok din vardır ve bu dinlerin mensuplarının kabul edebileceği ortak bir tanım yapmak son derece zordur. Din kavramı, bir Yahudi ile bir Budist’in zihninde aynı şeyleri çağrıştırmadığı gibi önemli ortak özellikleri bulunan bir Müslüman ile bir Hıristiyan’ın “din”den anladığı şey de, büyük ölçüde aynı değildir.⁴⁶ Bu durumda, daha önce bir nedenle üzerinde durduğumuz Einstein’ın yaratıcı ulûhiyet anlayışına dayanan din algısı da ortak bir din tanımı ortaya koymaktan uzak görünmektedir. Eğer din ile bilim arasında sahici ve sağlıklı bir ilişkiden söz edilecekse, öyle görünüyor ki, dini tanımlama gücünün bu ilişkiyi zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan, burada temel problemlerden birisi, dinin tanımı, dolayısıyla

41 Din-bilim ilişkisi konusunda *çatışma, ayrışma, diyalog ve uyuşma* şeklinde genelde dört temel yaklaşım vardır. Son zamanlarda bu bağlamda yapılan geniş ve yararlı bir çalışma için bkz. Ian G. Barbour, *Bilim ve Din: Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma*, çev. Nebi Mehdi-Mübariz Camal, İnsan Yay., İstanbul 2004. Uyuşma ve diyalog hakkında geniş bilgi için bkz. Paul Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, İm Yay., İstanbul 1994.; Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994. İslam-bilim ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Pervez Hoodbhoy, *İslam ve Bilim: Bağınazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı*, çev. Eser Birey, Cep Kitapları, İstanbul 1993. Ayrıca bkz. *İslam Bilimi Tartışmaları*, Haz. Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul 1990. Din-bilim çatışmasının tarihi geçmişi hakkında geniş bilgi için bkz. John William Draper, *History of the Conflict Between Religion and Science*, Watts&Co., London 1927.; Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, Say Yay., İstanbul 1996.

42 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 62.

43 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 62.

44 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 56.

45 Bkz. Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 62.

46 Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 5.

algılanması noktasında ortaya çıkmış görünmektedir. Ayrıca Einstein'a göre, din ile bilim arasında geçmişte meydana gelen çatışmanın bir kısmı dinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Dini tanımlama güçlüğüne rağmen, ona göre, din ile bilim arasındaki *farklılıklar* dikkate alındığında herhangi bir çatışma söz konusu olmayacaktır:

“Dindar bir kişi hiçbir mantıksal temel içermeyen veya mantıksal açılıma yönelmeyen bu insanüstü amaç ve nesnelere yüceliği ve önemi hakkında kuşku duymadan kendini adar. Bu amaçlar kişinin varlığı gibi gereklilik ve nesnelikle bağıntılıdır. Bu bağlamda din, insan yaşında bir çaba olup, bu *değer* ve *amaçlara* tamamen ve net bir biçimde ulaşmak ve etkilerini güçlendirip yaymak için vardır... Bilim olanı soruşturabilir, ne olması gerektiğini değil... Öte yandan din, sadece insanın düşünce ve davranışlarıyla ilgili değerlendirmelerle ilgilidir; gerçekler ve gerçekler arasındaki ilişki hakkında somut bir fikir yürütemez.”⁴⁷

Einstein, burada haklı olarak din ile bilim arasında bir ayrıma giderek bu disiplinlerin konu ve ilgilendikleri alan bakımından birbirinden farklı olduğuna işaret eder. Buna göre din, *değer*, *amaç* ve *anlamı* kendisine konu edinirken, bilim ise, daha çok somut olgular üzerinde durur ve olaylar arasındaki nedensel ilişkiyi araştırır.⁴⁸ Dolayısıyla “bilimin amacı, nesne ve olayların zaman ve uzay içindeki karşılıklı bağlantılarını belirleyen genel kurallar oluşturmaktır.”⁴⁹ Ortak bir tanım yapmanın güçlüğüne rağmen, yine de, din hakkında genel geçerliliği olabilecek bazı şeyler söylemek mümkün ve yararlı görünmektedir. Buna göre din,

“bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Dini değerlendirme, derinlik, geniş kapsamlılık ve kutsallık arz eden bir değerlendirmedir. Müteâl ve kutsal bir Yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma, O'nun iradesine tabi olmadır... Din, bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre bir takım iradi faaliyetlerde bulunma meselesidir.”⁵⁰

Einstein, haklı olarak burada din ile bilimin iki farklı disiplin olduğuna, bunlar arasında belli bir otonomluğun bulunduğu, konu ve amaç bakımından onların farklılık arz ettiğine dikkat çekmektedir. Böylece o, bu farklılıkları göz önüne almak kaydıyla din ile bilim arasında bir bağlantı kurulabileceği kanısındadır. Ayrıca, Einstein, geçmişte din ile bilim arasında vuku bulan çatışmaların genelde dinin bilimin, bilimin de dinin sahasına müdahale etmesiyle ortaya çıkmış olduğunu düşünmektedir. Buna göre,

47 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 57.

48 Bkz. Barbour, *Bilim ve Din*, s. 14, 21.

49 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 59.

50 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 6.

“Örneğin, dinsel bir grup İncil’deki her bir ifadenin kesin doğru olduğunda direktirse bir anlaşmazlık çıkabilir. Bu da dinin bilim dünyasına müdahalesidir; Kilise’nin Galileo ve Darwin’in düşüncelerine karşı verdiği mücadeledir. Öte yandan, bilimin temsilcileri birçok kere bilimsel yöntemi kullanarak *değerler* ve *amaçlar* hakkında kesin yargılara varmaya çalışmışlardır ve böylece kendilerini dinin karşısına yerleştirmişlerdir. Bu tür zıtlasmalar, çok önemli hatalardan doğmuştur.”⁵¹

Aslında geçmişte yaşanan çatışma, doğrudan din ile bilim arasında değil, din adamları ile bilim adamları arasında vuku bulmuş görünmektedir. Dolayısıyla konuya genel olarak bakıldığında ortada bir din-bilim *çatışmasından* ziyade bu iki alanın birbiriyle *çatıştırılması* söz konusudur. Bu da, geçmişte Hıristiyan Batı’da bazı din adamları ile bilim adamlarının düştüğü bir hata ve yaptığı bir yanlıştır. Diğer taraftan, “bilimle ters düşen genelde dini inanışların... *mitsel* veya daha çok *sembolik içerikleridir*. Bu olay, genelde bilim dünyasına ait olan konular üzerinde dini fikirlerin içerdiği sabit dogmatik belirlemeler yüzünden olur.”⁵² Burada çatışmaya konu olan şey, doğrudan kutsal metinlerden ziyade, bu metinler üzerinden yapılan ve artık mitolojik hale gelmiş yorumlar ve “dinsel geleneklerin *simgesel içeriğidir*.”⁵³ Ancak, bazen doğrudan kutsal kitapta yer alan bir takım ifadeler ve hikâyeler de çatışmaya sebep olabilir. Bu bağlamda Einstein, *İncil* ve *Tevrat*’ta dile getirilen hikâyelerin simgesel bir öze sahip olduklarından dolayı bunların doğru olamayacağını vurgulamaktadır.⁵⁴ Ona göre, bunların kesin bir biçimde doğru olduklarında ısrar etmek, bizi çatışmaya sürükleyebilir.⁵⁵

Oysa bu konuda yapılması gereken şey, hem dinin, hem de bilimin kendi doğal alanlarına çekilerek işlevlerini yerine getirmeleridir. Bilime dinin, dine de bilimin işlevi yüklenemez. Zaten bu çatışma ve gerginliği Batı, “ilmî ve dinî anlayışta ortaya koyduğu köklü değişiklikler sayesinde, kısmen de olsa, giderebilmiştir.”⁵⁶ Dolayısıyla Einstein’a göre, özü ve doğası itibarıyla din ile bilim arasında herhangi bir çatışma yoktur.⁵⁷ Bu bakımdan, Einstein, haklı olarak

51 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 57.

52 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 63.

53 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 39.

54 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 44. Ayrıca bkz. Neffe, *Einstein: Bir Yaşam Öyküsü*, s. 388.

55 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 57.

56 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 267.

57 Ancak dinlerin bilim karşısındaki tutumu, bilimle ilişkisi, kutsal metinlerde yer alan ifadelerin bilimle çatışıp çatışmaması, uyuşması vs. gibi hususlar, dinden dine farklılık göstermektedir. Bu farklılık, dinlerin kendilerine has özellikler taşımasından ileri gelmektedir. Örneğin *İncil* ve *Tevrat*’ta bilimi teşvik etmek gibi hususlar yer almadığı gibi doğrudan metnin içinde bilimle çatışan konular da bulunmaktadır. Yine, örneğin Hıristiyanlığın büyük ölçüde bir *mucizeler* dini olması, din-bilim çatışmasının bu alanda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Aynı türden

din-bilim çatışmasının bilime olduğu kadar dine de zarar vereceği kanısındadır.⁵⁸ Bu sıkıntılar, ister istemez, bilim adamları ile çeşitli dinlere mensup insanları da etkileyecektir. Öyleyse farklılıklara rağmen, bu iki disiplin arasında olumlu bir ilişki ve bağ olduğu söylenebilir.⁵⁹ Nitekim Einstein'a göre,

“*Bilimin ve dinin dünyaları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olmasına rağmen, bu ikisi arasında güçlü ortak ilişkiler ve bağımlılıklar vardır. Din, amacı belirliyor olmasına rağmen, en geniş anlamıyla bu amaca ulaşabilmenin yollarını bilimden öğrendiğini reddedemez. Fakat bilim de yalnızca gerçeklik ve kavrama konularına kendilerini adanmış insanlar tarafından yaratılabilir. Bu duygunun kaynağı da din dünyasından gelir. Buna varoluş dünyasının kurallarının mantıklı olabileceği, mantıkla açıklanabileceği inancı da dâhildir. Bu derin inanca sahip olmayan gerçek bir bilim adamı düşünemiyorum.*”⁶⁰

Bir fizikçi olarak Einstein'ın daha önce üzerinde durduğumuz *kozmetik dinî tecrübe* ile ilgili açıklamaları dikkate alındığında din ile bilim arasında nasıl bir ilişki ve uyum gördüğü daha iyi anlaşılır. Ona göre, en azından çoğu bilim adamı, metafizikle bağlantı kurmayı kutsal kitaplara değil, büyük ölçüde yaptıkları bilimsel araştırmalara borçlu görünmektedir. Tuhaf olmakla birlikte, bilim, bilim adamını metafizikle, “iman sorunu”yla karşı karşıya getirebilmektedir. Buradaki tuhaflık, bilimin kendi amacı dışında da böyle bir işlev görebilmesi ve bunun Einstein tarafından açıkça dile getirilmesidir. Bilimin asıl görevi ve işlevi, elbette ki, bu değildir. Buna, belki bilimin dolaylı etkisi olarak bakmak da mümkündür. Bu bağlamda Einstein, bilimin dine, dinin de bilime katkı sağladığını ve bunların birbirini *tamamladığını* düşünmektedir.⁶¹ Bilimin dine katkısı şudur: “Bilim, sadece dinin sunulduğundaki bazı işe yaramaz şeyleri temizlemekle kalmıyor, ayrıca

bir çatışmanın İslam'la bilim arasında olduğu söylenemez. Dolayısıyla bazen çatışma, Hıristiyanlık örneğinde olduğu gibi doğrudan dinin özünden de kaynaklanabilir. Bu açıdan, din-bilim ilişkisini ele alırken genel bir “din” tabiri yerine bundan hangi dinin kastedildiğinin açıkça belirtilmesinde yarar vardır. Aksi takdirde, konuyu yanlış ve yanlış bir biçimde ele almak kaçınılmazdır. Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 263–270.

58 Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din*, s. 39.

59 Çağımızda din ile bilim arasında olumlu bir ilişki olduğuna artık dünyada gittikçe daha çok fizikçi vurgu yapmakta ve bu konuda daha çok araştırmalar yapılmaktadır. Örnek olarak bkz. Polkinghorne, “Kuarklar ve Yaratılış”, s. 255.; Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik* ; Barbour, *Bilim ve Din*.

60 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 57–58.

61 Max Planck de, din ile bilimi, birbirinin tamamlayıcısı olarak görür. Bkz. Max Planck, *Where is Science Going?*, trans. James Murphy, Norton, New York 1977, s. 168. Din ile bilim arasında olumlu bir ilişki kuranlar, sadece Max Planck ve Einstein'la sınırlı değildir. Werner Heisenberg, Paul Dirac ve Erwin Schrödinger gibi kuantum teorisine ciddi katkılarda bulunan ve kayda değer bilimsel keşifler yapan bilim adamları da bu iki disiplin arasında olumlu bir ilişki görmektedir. Bkz. Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 101–104.

bizim *hayatı anlamamızdaki dini yorumlarımıza katkıda da bulunuyor.*"⁶² Buna göre, Einstein, bilimsel bilgi ve buluşların ister istemez dini, dini yorumlama biçimini olumlu bir şekilde etkilediğini düşünmektedir. Bugünkü bilimsel gelişmelere bakıldığında genel gidişat Einstein'ı haklı çıkarmış görünmektedir.⁶³

O halde, Einstein'ın din ile bilim arasında *çift yönlü bir ilişki* olduğunu kabul ettiği söylenebilir. Ancak o, dinin bilim üzerindeki etkisinden çok bilimin dini ve dine ilişkin yorum ve algılamaları nasıl etkilediği üzerinde durmuştur⁶⁴ ki, daha önce buna değinmiştik. Ayrıca Einstein, din ve bilimin *konu, amaç ve yöntem* bakımından farklı oldukları, bunları birbirine karıştırmamak gerektiği hususları dikkate alındığında, bu iki disiplin arasında olumlu bir ilişki kurmanın mümkün ve yararlı olacağı kanısındadır. Dolayısıyla din ile bilimin iki farklı alan olması, onların arasında hiçbir ilişki ve bağ kurulamayacağı anlamına gelmez.⁶⁵

Ayrıca, Einstein, burada din ile bilim arasında bir bağlantı olduğunu söylerken, bu söylem, onun masa başında kurguladığı salt teorik bir mesele değildir. Bunların, bilimsel araştırmalar sırasında aynı zamanda dini tecrübe de yaşadığını ileri süren bir bilim adamının açıklamaları olduğu düşünüldüğünde, bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Bu bakımdan, Einstein, meseleleri değerlendirmeye tabi tutarken, felsefi birikimini ve vizyonunu da kullanarak, *bilgide bütünlüğün önemi* kavramıştır. O, çeşitli konularda açıklama ve yorum yaparken olabildiğince bu bütünlüğü dikkate almış görünmektedir. Çünkü böyle bir kavrayış, bilge ve filozof-bilim adamı olmanın da bir gereğidir. Bu bakımdan, filozof-bilim adamı olmak, sadece parçaya odaklanarak bütünü görmezlikten gelmeyi değil, aynı zamanda parça ile bütün arasındaki bağı görmeyi ve böyle bir bağ kurmayı, meselelere felsefi veya bütünsel olarak bakabilmeyi de gerektirmektedir. Çünkü bu tutum, gerçekliği daha kapsamlı ve derin bir biçimde kavramamıza imkân verecektir. Dolayısıyla

“İnsan, değerli bulduğu her ciddi tecrübe alanı için bir takım sorular sorma ihtiyacını duyar. Ve din, son derece önemli bir insanî tecrübe sahasıdır. İnsan, başka alanlardan getirdiği bilgilerle dinin öğrettikleri arasında uyumlu bir birlik sağlamak ister. Bunun için de her tecrübeyi bir öteki tecrübenin ışığında düşünüp değerlendirmek ister. *Onun dini tecrübesi bir yanda, ilmi*

62 Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 61. Ayrıca Einstein'ın din-bilim ilişkisi hakkındaki görüşlerinin özeti için bkz. Priwer ve Philips, *Her Yönüyle Einstein*, s. 227–230.

63 Bu gelişmeler hakkında özlü ve yararlı bilgiler için Şahin EFİL, “Mucizenin ‘Bilimsel Yorum’unda Meşruiyet Krizi”, *Marife*, Yıl: 6, Sayı: 21, Güz–2006, s. 3-4.

64 Einstein'ın din-bilim ilişkisine dair görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s. 48–65.

65 Din ve bilim ilişkisi hakkında son zamanlarda yapılan kayda değer bir çalışma için bkz. Barbour, *Bilim ve Din.*; Dyson ve Davies, “Einstein'ın Tanrısı”, s. 36. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 260-284.

veya ahlâkî tecrübesi başka bir yanda olmaz. Yaşanan beşerî tecrübe, bu çeşit bir parçalanmayı men eder.”⁶⁶

Einstein’ın sadece din ile bilim arasındaki ilişki değil, aynı zamanda din ile felsefe ve bilim ile felsefe arasında kurduğu ilişki de onun meselelere bütünlüklü bir perspektiften baktığını göstermektedir. Bilgide bütünlüğü esas aldığımızda da din-bilim ilişki, hem doğal, hem de anlamlı ve önemli bir ilişkidir diye düşünüyoruz. Bu ilişki, Einstein örneğinde olduğu gibi, bilimden dine, fizikten metafiziğe doğru bir eğilim de gösterebilmektedir. Din-bilim arasında şu veya bu biçimde bir bağ olduğunu veya olmadığını söyleyenler, bu konuda kafa yoranlar, genelde teolog ve felsefecilerdir. Oysa Einstein, bir teolog veya bir felsefeci değil, bizzat bilim yapan ve bilimin doğrudan içinde olan bir insandır. Bu açıdan, onun din ile bilim arasındaki ilişkiye dair söylediklerinin daha önemli ve daha anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

b.3-Fizik-Metafizik İlişkisi

Kozmik dinî tecrübe, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bizi doğrudan doğruya fizik-metafizik ilişkisine de götürmektedir. Bilindiği gibi, felsefe tarihi boyunca *metafizik* farklı şekillerde anlaşılmış ve yorumlanmış⁶⁷, çeşitli şekillerde de eleştiriyeye tabi tutulmuştur.⁶⁸ Hemen belirtelim ki, burada sözü edilen metafizik, doğa üzerinde yapılan ayrıntılı inceleme ve araştırmadan, göklerde ve yerdeki hassas düzen ve ince ayardan hareketle Tanrıya ulaşmaya ve O’nu anlamaya çalışan bir teolojidir ki, buna felsefe literatüründe *doğal teoloji* denir.⁶⁹ Einstein gibi ciddi ve birinci sınıf bir bilim adamının metafizik veya doğal teoloji ile ilişki kurmuş olması ilk bakışta tuhaf gelebilir. Bu bakımdan, onun metafizikle ne gibi bir ilişkisi olduğu da sorulabilir. Oysa “çeşitli bilim dallarında çalışan insanlar arasında

66 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 10.

67 Örneğin Aristo, metafiziği *ontoloji* veya varlığı varlık olmak bakımından ele alırken (Bkz. Aristo, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul 2010.), Kant ise, varlığı, bilinebilirlik veya epistemolojik açıdan değerlendirmiştir. (Bkz. İmmanuel Kant, “Salt Aklın Eleştirisi,” *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 73vd.) Ortaçağda ise, metafizik daha çok teoloji şeklinde algılanmıştır. İbn Sina ise, metafiziği, *ontoloji* ve *teolojinin* bir sentezi olarak görmüştür. Bkz. Ömer Mahir Alper, “İslam Felsefe Geleneğinde Metafiziğin Konusu Sorunu: Özgünlük Açısından Bir inceleme”, *İslam Felsefesinin Özgünlüğü*, ed. Mehmet Vural, Elis Yay., Ankara 2009, s. 47-83. Felsefe tarihi boyunca metafiziğin algılanma şekilleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yay., İstanbul 2001.

68 Bu eleştiriler hakkında geniş bilgi için bkz. Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 90-105.

69 Doğal teoloji ve *yeni doğal teoloji* hakkında geniş bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, “Natural Theology in Christianity and Islam: Is There A Common Core?”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Samsun 1999, s. 35-53. Ayrıca bkz. Cafer Sadık Yaran, “Yeni Doğal Teoloji ve Doğru İslam felsefesi Mirası”, *Tezkire*, sayı: 31-32, Mart/Haziran 2003, s. 157-168.

inanmalar da inanmayanlar da vardır. Fizik, astronomi vs. gibi ilim dallarında inceleme ve araştırma yapanlar arasında *metafizikçe kayma* çabalarına daha sık rastlanmaktadır.”⁷⁰ Einstein, bunun en somut ve kayda değer örneklerinden birisidir. Buraya kadar doğrudan Einstein’dan yaptığımız alıntılara, bu konuda yapılan açıklama ve yorumlara bakıldığında fizik ile metafizik arasında olumlu bir bağ ve bir ilişki olduğu, böyle bir ilişkinin de doğal bir süreçte gerçekleştiği söylenebilir. Bu bakımdan, kozmik dinî duygu, aslında din ile bilim veya din ile felsefe arasında olumlu bir ilişki olabileceğini de ima etmektedir. Dolayısıyla Einstein, bilimsel çalışmalar yaparken kendisi buradan metafizikçe giden bir yol bulmuş görünmektedir. Kaldı ki, böyle bir şeyi dile getiren tek bilim adamı Einstein da değildir. Örneğin Teorik fizikçi Paul Davies’e göre, “bilim, Tanrıya ulaşmada dinden daha kesin bir yol sunar.”⁷¹ Epeyce iddialı olmasına rağmen, Einstein’ın yaşadığı derin dinî tecrübelerle bakıldığında bu yaklaşımın bilim adamlarının en azından bir kısmı için doğru ve geçerli olduğu söylenebilir. Ancak sıradan insanların nerdeyse hiçbirisi, tıpkı felsefe tarihinde Tanrının varlığına dair delillere⁷² dayanarak Tanrıya inanmadıkları gibi, bilimsel gelişmeleri ve sonuçları dikkate alarak da O’na inanmış değildir. Zaten doğası ve yapısı itibarıyla bilimin böyle bir görevi ve işlevi de yoktur. Öyle görünüyor ki, bilimden din ve Tanrıya, dolayısıyla fizikten metafizikçe bir çıkış yolu olabileceği söylemi, teorik değil, daha çok pratikten, dolayısıyla Einstein örneğinden ve özelinden yola çıkarak üzerinde durduğumuz bir konudur.

Bu demektir ki, *fizik olmadan metafizik de olmaz*.⁷³ Diğer bir deyişle, metafizik (ki, o, ister *ontoloji*, isterse *teoloji* anlamında kullanılmış olsun fark etmez) hakkında konuşabilmenin yollarından birisi de fiziğin bilgisine sahip olmaktan geçer. Bu bakımdan, “fizik ötesi tahliller yapacaksak, fiziksel dünyanın işleyişindeki görkemli inceliği ve sistemi görmek şarttır.”⁷⁴ Dolayısıyla metafizik yapmanın ve *Tanrının saklı yüzünü* açığa çıkarmanın yollarından birisi de fiziği ve fiziksel dünyanın altında yatan mükemmel işleyişi ve mantığı iyi bilmekten geçmektedir. Einstein gibi bilim adamları için, doğanın “*düzeni, uyumu ve birliği* temsil” ettiğini⁷⁵ dikkate aldığımızda bunların onları hayrete, derin düşüncelere ve bilimin sınırlarını aşan bir kavrayışa sürüklemesi hem kaçınılmaz, hem de

70 Aydın, *Din Felsefesi*, s. 279.

71 Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, s. 13.

72 Bu, elbette ki, söz konusu delillerin önemsiz ve gereksiz olduğu anlamına gelmez. Tanrının varlığına ilişkin deliller hakkında geniş bilgi için bkz. John Hick, *Philosophy of Religion*, Prentice-Hall, Inc., Fourth Edition, Englewood Cliffs, New Jersey 1990.

73 Jennifer Trusted, *Fizik ve Metafizik*, çev. Seval Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 271-287.

74 Gerald L. Schroeder, *Tanrının Saklı Yüzü*, çev. Ahmet Ergenç, Gelenek Yay., İstanbul 2003, s. 18.

75 Priwer ve Philips, *Her Yönüyle Einstein*, s. 227.

doğal görünmektedir. Dolayısıyla Einstein örneğinde görüldüğü gibi, fiziksel araştırmalar, bilim adamını şu veya bu biçimde metafizikle karşı karşıya getirebilmektedir. Ancak böyle bir durumda metafizik ve felsefe yapmak, birinci derecede bilim adamının değil, felsefecinin yapacağı bir şeydir. Burada bilim, felsefeciye üzerinde felsefe yapabileceği veriler sunar. Felsefe yapmanın tek yolu bu olmamakla birlikte, felsefeci de bu verileri hesaba katarak felsefe yapar veya onları felsefi bir verimliliğe dönüştürür. Batılı bir düşünür, fizikle metafizik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar: “Ancak fizik üzerine yapılacak ayrıntılı bir çalışmadan sonra ulaşılabilecek metafizik bilgiye sahip olmalıyız. Çünkü *fizik, metafizikle yakından alakalıdır ve hatta metafiziği öncelemek durumundadır.*”⁷⁶ Bu mesele, bilim ve felsefe tarihinden somut örnekler eşliğinde de açıklanabilir. Nitekim Aristo’nun önce *Fizik*, sonra da *Metafizik* adlı eserini kaleme almış olması, diğer bir deyişle *Fizik*’te tartıştığı konuları daha sonra metafizik ve felsefi açıdan da ele alıp değerlendirmeye tabi tutması, fizik-metafizik ilişkisi açısından da yorumlanabilir.⁷⁷ Kaldı ki, Aristo’nun kendisi de, fizikten metafiziğe çıkan bir yol olduğuna açıkça işaret etmiştir.⁷⁸ Dolayısıyla fizikten hareketle metafizik ve felsefe yapılabilir ve bu, son derece doğaldır.

Bu örnekler, fizik olmadan metafiziğin olamayacağına, en azından metafizik ve felsefe yapmanın yollarından birisinin de böyle bir konseptten geçtiğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, fizik, bizi gittikçe daha fazla felsefenin ve “metafiziğin alanına”⁷⁹ doğru sürüklemektedir. Dolayısıyla bu örnekler, fizik ile metafizik arasında bir bağ ve bir ilişki olduğuna dair bize önemli ipuçlar vermektedir. Bu bağlamda, “tabiatüstü olmaksızın tabiatın varlığı eksik olduğu gibi, tabiatsız tabiatüstü de var olamaz... Tabiatüstünü kabul etmemek, eksik olanla ve gerçek olmayanla yetinmektir.”⁸⁰ Öyle görünüyor ki, Einstein, bu gerçeğin far-

76 Schroeder, *Tanrının Saklı Yüzü*, s. 33

77 Aristo, *Metafizik*’in birçok yerinde konuları ele alıp felsefi olarak temellendirmeye çalışırken ilgili konuların daha önce *Fizik*’te irdelendiğine ve tartışıldığına sık sık işaret eder. Bu da, önce *Fizik*’in, sonra da *Metafizik*’in yazıldığını gösterir. Örnek olarak bkz. Aristo, *Metafizik*, s. 89, 105, 143. Ayrıca fizik-metafizik ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Schroeder, *Tanrının Saklı Yüzü*, s. 25–33.

78 Bkz. Aristo, *Select Fragments in The Works of Aristotle*, ed. W. D. Ross, v. XII, Oxford University Press, Oxford 1952, s. 12a.

79 Schroeder, *Tanrının Saklı Yüzü*, s. 30. Batı da birçok fizikçinin bu alanda meydana gelen yeni gelişmeleri hesaba katarak teolojik ve felsefi yorumlar yapması buna örnek gösterilebilir. Örnek olarak şu çalışmalara bkz. John Polkinghorne, *Bilimin Ötesi*, çev. Ersan Devrim, Evrim Yay., İstanbul 2001.; Carl Sagan, *Tanrının Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.; Michael J. Behe ve Arkadaşları, *Evrenin Bilinmeyen Tarihi: Tasarım*, çev. Orhan Düz, Gelenek Yay., İstanbul 2004.

80 Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Dergâh Yay., İstanbul 1995, s. 172.

kında olan, fizikle metafizik arasındaki olası ilişkiyi, bunun önemini ve değerini yakinen idrak eden bilim adamlarının başında gelmektedir.

Bu bağlamda fiziğin metafiziğe ve felsefeye ihtiyacı olduğu gibi metafizik ve felsefenin de fiziğe ihtiyacı vardır. Aynı şekilde fizik alanındaki gelişmelerden yola çıkarak metafizik ve felsefe yapılabilir, yapılmalıdır da. Çünkü bu, bilim kadar felsefe için de büyük bir önem taşımaktadır. Burada bilim, felsefeye bir takım veriler sunarken, felsefe de bilimsel teorilerin ileri sürülmesinde ve geliştirilmesinde oldukça önemli bir rol oynar. Ancak bunu yaparken, öncelikle fizik ile metafiziğin sınırlarını iyi bilmek, bu iki disiplinin otonom olduğunu, bunları birbirine karıştırmamak gerektiğini daima akılda tutmak zorunludur. Dolayısıyla Einstein'ın izlediği çizgide fizikten metafiziğe veya bilimden (dinî) “inanca” giden bir yol vardır. Nitekim o, buna şöyle işaret eder: “Bütün yaptığımız, Tanrının daha önce çizmiş olduğu çizgileri O’nu takip ederek çizmekten ibarettir.”⁸¹ Öyle görünüyor ki, bilim adamı, gözlerini *parçadan* ayırıp bu *kâinatın bütününe* çevirdiği ve bu bütün üzerinde enine boyuna düşünmeye başladığı andan itibaren konu, bir yönüyle bilimin alanından çıkıp doğrudan metafizik ve felsefenin alanına girmektedir. Dolayısıyla Einstein örneği üzerinden yapılan bu soruşturma göstermektedir ki, *fizikçiler veya bilim adamları için de metafiziğe açık bir kapı vardır* ve onlar da bu kapıdan içeri girmek suretiyle dini bir tecrübe yaşayabilmekte⁸² ve *iman problemi* ile karşı karşıya kalabilmektedir.

Bu bakımdan, bundan sonra bilim adamının ileri süreceği düşünceler ve yapacağı yorumlar, bilim kadar felsefeyi de ilgilendirmektedir. Bu bağlamda *kozmetik dinî duygu*, hem bilimsel araştırmaların altında yatan en büyük motive edici güç, hem de dinî ve felsefî boyutu olan bir olgudur. Bu durumda, felsefecinin veya din felsefecisinin bu verileri ciddiye alması ve buradan yola çıkarak felsefe yapması, bilim kadar felsefe ve metafizik için de oldukça önemlidir. Çünkü “bir filozof, bilimsel sonuçlara rağmen değil, bilimsel sonuçlara göre felsefe yapacaktır.”⁸³ Bu açıdan, bir felsefeci, doğrudan doğruya bilimsel verilerden yola çıkarak felsefe yapabileceği gibi bir bilim adamının bu evrenin ince ayarı ve olağanüstü hassas düzeni karşısında hissettiği duyguları ve düşündüğü şeyleri dikkate alarak da felsefe yapılabilir. Dolayısıyla din felsefecisi, “metafizik çerçevesi içinde kalarak pozitif ilimlerin içeriğiyle ilgili olay ve olguları pekâlâ tartışabi-

81 Lewis S. Feuer, “Noumenalism and Einstein’s Argument For the Existence of God”, *Inquiry*, 26, 1983, s. 254’den naklen; Aydın, *Din Felsefesi*, s. 273.

82 Örneğin kuantum fiziğine ciddi katkılarda bulunan Max Planck, Werner Heisenberg ve Paul Dirac gibi birinci sınıf fizikçiler de bilim adamını fizikten metafiziğe götürebilecek bir imkândan söz etmektedir. Bkz. Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 101–104.

83 Mehmet S. Aydın, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, T. D. V. Yay., Ankara 1991, s. 13.

lir. Ama bu takdirde asla pozitif ilim yapıyor olmaz.”⁸⁴ Bu bakımdan, bilimsel/fiziksel verilerden metafiziksel ve felsefî sonuçlar çıkarmak da bir nevi felsefe yapmaktır. Nitekim çağdaş din felsefesinin önde gelen filozoflarından Antony Flew’ın (1923–2010) haklı olarak vurguladığı gibi, “*bilimsel verilerden felsefî sonuçlar çıkarıyorsanız, bir filozof gibi düşünüyorsunuzdur.*”⁸⁵ Bizim bu çalışmada yapmaya çalıştığımız şey de budur.

Son olarak, yanlış anlamaya meydan vermemek için bir hususu daha vurgulamakta yarar görüyoruz. O da şudur: Einstein örneğinden hareketle bu çalışmada din, bilim, fizik, metafizik ve felsefeye, bunlar arasındaki olası ilişkilere dair çeşitli konular üzerinde durmamızın asıl amacı, dini (İslam) veya belli bir dinî anlayışı desteklemek değildir. Felsefe ve bilimi, dinin hizmetine sokmak hiç değildir. Zaten dinin böyle bir desteğe ihtiyacı olmadığı gibi bilimin de böyle bir işlevi yoktur. Öncelikle, burada temel amaç, Einstein’ın din, felsefe ve metafiziğe nasıl baktığını tespit etmek, onun bu disiplinlerle bilim arasında kurduğu ilişki ve bağlantıları olabildiğince objektif bir şekilde açığa çıkarmak, bütün bu veriler ışığında felsefî açıdan bir değerlendirmeye gitmek ve din felsefesi yapmaktır.

Sonuç

Sonuç itibariyle, Einstein, *kozmetik dinî duygunun* (dini tecrübenin), hem bilimsel araştırmaların en büyük motive edici gücünü oluşturduğu, hem de onun böyle bir araştırma sırasında bilim adamının metafizik ile bağlantı kurmasına sebep olduğu kanısındadır. Bu bakımdan, Einstein’ın bizzat yaşamış olduğu dinî tecrübe, son derece önemli dinî ve felsefî uzantılara ve yansımalara sahip olan bir tecrübedir. Çünkü bu tecrübe, bilim adamının fizik ile metafizik arasında bir ilişki ve bir bağ kurmasına imkân vermektedir. Bunun sonucunda da bilim adamı metafizik yapmaktan ve kozmik *iman problemi* ile karşı karşıya gelebilmektedir. Fizik ile metafizik arasındaki bağ, din ve felsefeyi de yakından ilgilendirmektedir. Burada din felsefesi, Einstein’ın din, bilim/fizik ve felsefeye ilişkin düşünceleri arasında bir köprü ve bağ kuran bir disiplin olarak işlev görmektedir. Çünkü “din felsefesinin arayış bulmaya çalışan, köprüler kuran bir karakteri vardır. O, bu aralıkta *ya, ya da* değil de *ve* diyen bir felsefî faaliyettir.”⁸⁶ Dolayısıyla din felsefesi, din, metafizik ve bilim arasında bağlantı kurarken, hem bunlara bütünlüklü bir perspektiften bakmamıza, hem de bilgi ve tecrübeye bütünlüğü esas almamıza imkân vermektedir.

84 Ahmet Yüksel Özemre, “Fiziksel Realite Meselesine Giriş”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 2, Ekim 2002, s. 211.

85 Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, s. 90.

86 Recep Alpyağılı, *Türkiye’de Otantik Felsefe yapabilmemenin İmkânı ve Din Felsefesi*, İz Yay., İstanbul 2010, s. 28.

Ayrıca, Einstein, doğası ve özü gereği din ile bilim arasında bir *çatışma* olduğu anlayışına karşı olduğu gibi bunlar arasında *katı bir ayrışma* olduğuna ilişkin anlayışa da karşıdır. Ona göre, din ile bilim, *konu, amaç ve yöntem* itibarıyla birbirinden farklıdır. Bu gerçeği, akılda tutmak kaydıyla din ile bilim arasında bir *uyuşma* ve bir *diyalog* olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Einstein'ın, din ile bilim, fizikle metafizik arasında bir ilişki ve bir bağ olduğunu söylerken, bunun sadece zihninde kurguladığı salt bir düşünce egzersizi olmadığını, onun bizzat yaşadığı bir tecrübe sonucunda ulaştığı/kurduğu pratik bir bağlantı olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda dile getirilen şeyler, teorik boyutu olmakla birlikte, pratik boyutu öne çıkan, daha çok pratikten hareketle ortaya konan hususlardır. Bundan dolayı Einstein için metafizik (iman) problemi, epistemolojik olmaktan çok varoluşsal bir problemidir.

Bütün bunlar, aynı zamanda Einstein'ın çok yönlü bir bilim adamı olduğunu da göstermektedir. Bu çok yönlülüğün içinde onun bilimsel düşünceleri kadar dini, felsefi ve metafizik düşünceleri de önemli bir yer tutar. Bir filozof-bilim adamı olması da, onun bu çok yönlü yapısına işaret etmektedir. Bu bakımdan, Einstein'ın ele aldığı ve üzerinde durduğu meselelerin altında ciddiye alınması gereken bir felsefi anlayışın yattığı söylenebilir. Bu noktada özellikle Kant felsefesinin izleri daha belirgin bir biçimde görülmektedir.

Öz

Einstein'a Göre Bilim, Din ve Felsefe: Din Felsefesi Açısından Bir Çözümleme

Albert Einstein, filozof-bilim adamı modelinin en önde gelen örneklerinden birisidir. Bir bilim adamı olmasına rağmen, o, din, Tanrı, metafizik ve felsefe gibi konularla da ilgilenmiş ve bu noktada ciddiye alınması gereken çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bu bakımdan, Einstein, dinî tecrübe ile bilim, fizik ile metafizik, din ile bilim arasında kayda değer bağlar ve ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkilerin, önemli diyebileceğimiz metafizik ve felsefi uzantıları bulunmaktadır. Bu çalışma, bu uzantıları açığa çıkarma, inceleme ve felsefi olarak değerlendirme amacı gütmektedir. Buna göre, Einstein'ın din, bilim ve felsefeye dair görüşleri bizi *felsefi açıdan* iki önemli sonuca götürmektedir: Birincisi, din ile bilim arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır. Dolayısıyla din bilimi, bilim de dini etkiler. İkincisi, fizikten metafiziğe çıkan bir yol vardır. Bilim adamı, bakışını ayrıntılı olarak üzerinde çalıştığı *parçadan* bu âlemin *bütünlüğüne* kaydırıldığında metafizikle karşı karşıya gelir. Bu bakımdan, fizik ile metafizik arasında bir bağ vardır. Son çözümlemede, bilimin sunduğu veriler, felsefeciyeye felsefe yapma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, burada, Einstein örneği üzerinden bilimsel ve-

rilerin felsefî potansiyeline, din felsefesi yapma imkânına ve bu felsefenin (din, bilim ve felsefe arasında) *ara bulucu* veya köprü kurucu rolüne işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fizik, metafizik, din, dinî tecrübe, filozof-bilim adamı, din felsefesi.*

Abstract

According to Einstein Science, Philosophy and Religion: An Analysis in Terms of Philosophy of Religion

Albert Einstein is one of the most prominent examples of philosopher-scientist model. Although he is a scientist, he has also been interested in issues just as religion, God, metaphysics and philosophy, in this context put forward various ideas that must be taken seriously. In this respect, Einstein has connected with noteworthy connections and relationships religious experience between science, physics between metaphysics and religion between science. There are the important metaphysical and philosophical implications of these relationships. This paper aims at revealing, studying and evaluating in terms of philosophy these implications. Accordingly, Einstein's ideas about religion, science and philosophy leads to us two important conclusions in terms of philosophy: Firstly, there is an interaction and mutual relationship religion between science. Hence, religion affects science, science also affects religion. Secondly, there is a way which from physics to metaphysics. When scientist turns his eyes away from part to the integrity of this universe, he faces with metaphysics. In this regard, there is a relationship between physics and metaphysics. In the final analysis, data that science has presented give the possibility of philosophising to philosopher. From example Einstein, therefore here it has been pointed out the philosophical potential of scientific data, the possibility of the philosophising of religion, (among religion, science and philosophy) the mediator and bridging role of of this philosophy.

Keywords: *Physics, metaphysics, religion, religious experience, philosopher-scientist, philosophy of religion.*

Kaynaklar

- Adivar, Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., Ankara 1992.
- -----, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, T. D. V. Yay., Ankara 1991.

- Alper, Ömer Mahir, “İslam Felsefe Geleneğinde Metafiziğin Konusu Sorunu: Özgünlük Açısından Bir inceleme”, *İslam Felsefesinin Özgünlüğü*, ed. Mehmet Vural, Elis Yay., Ankara 2009.
- Alpyağıl, Recep, *Türkiye’de Otantik Felsefe yapabilmenin İmkânı ve Din Felsefesi*, İz Yay., İstanbul 2010.
- Aristo, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., İstanbul 2010.
- -----, *Select Fragments in The Works of Aristotle*, ed. W. D. Ross, v. XII, Oxford University Press, Oxford 1952.
- Barbour, Ian G., *Bilim ve Din: Çatışma-Ayrışma-Uzlaşma*, çev. Nebi Mehdi-Mübariz Camal, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Behe ve Arkadaşları, Michael J., *Evrenin Bilinmeyen Tarihi: Tasarım*, çev. Orhan Düz, Gelenek Yay., İstanbul 2004.
- Bernstein, Jeremy, *Albert Einstein*, çev. Y. Uzunenfe Yazgan, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2006.
- Cevizci, Ahmet, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yay., İstanbul 2001.
- Craig, William L., The Theological Argument and The Anthropic Principle”, *The Logic of Rational Theism Exploratory Essays*, (ed. W.L.Craig, McLeod Mark S), Edwin Mellen Press, Lewiston, 1990.
- Dawkins, Richard, *Tanrı Yanılgısı*, çev. Kalisto Tunç Tuncay Bilgin, Kuzey Yay., İstanbul 2007.
- Davies, Paul, *Tanrı ve Yeni Fizik*, İm Yay., İstanbul 1994.
- Dyson, Freeman ve Diğerleri, *Einstein’in Tanrısı*, çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yay., İstanbul 2012.
- Dyson, Freeman ve Davies, Paul, “Einstein’in Tanrısı”, *Einstein’in Tanrısı* (içinde), çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yay., İstanbul 2012.
- Duralı, Teoman, “Filosof-Bilim adamı ve Felsefe-Bilime İlişkin Mülakat”, <http://www.teomandurali.com/node/46> (30. 01. 2009).
- Draper, John William, *History of the Conflict Between Religion and Science*, Watts&Co., London 1927.
- EFİL, Şahin, “Mucizenin ‘Bilimsel Yorum’unda Meşruiyet Krizi”, *Marife*, Yıl: 6, Sayı: 21, Güz-2006.
- Einstein, Albert, *Benim Gözümden Dünya: Felsefî ve Siyasi Yazılar*, çev. Demet Evrenosoğlu, Alfa Yay., İstanbul 2009.
- -----, *Fikirler ve Tercihler*, çev. Z. Elif Çakmak, Arion Yay., İstanbul 2004.
- -----, *Ideas and Opinions*, trans. Sonja Bargman, Dell, New York 1973.
- -----, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine*, çev. B. Gündüz, Sarmal Yay., İstanbul Tarihsiz.
- -----, *İzafiyet Teorisi*, çev. Gülen Aktaş, Say Yay., İstanbul 1998.

- Evans, C. Stephen ve Manis, R. Zachary, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir, Elis Yay., Ankara 2010.
- Flew, Antony, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya-Zeynep Ertan, Profil Yay., İstanbul 2008.
- Feuer, Lewis S., “Noumenalism and Einstein’s Argument For the Existence of God”, *Inquiry*, 26, 1983.
- Hawking, Stephen W., *Zamanın Kısa Tarihi*, çev. Sabit Say-Murat Uraz, Milliyet Yay., İstanbul 1991.
- Heisenberg, Werner, *Fizik ve Felsefe*, çev. Necibe Çakıroğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1972.
- Hick, John, *Philosophy of Religion*, Prentice-Hall, Inc., Fourth Edition, Englewood Cliffs, New Jersey 1990.
- Hoodbhoy, Pervez, *İslam ve Bilim: Bağınazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı*, çev. Eser Birey, Cep Kitapları, İstanbul 1993.
- Howard, Don A., “Albert Einstein as a Philosopher of Science”, *Physics Today*, December 2005.
- Kant, Immanuel, *Pratik Usun Eleştirisi*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Say Yay., İstanbul 1999.
- -----, “Salt Aklın Eleştirisi,” *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984
- Leslie, John, *Universes*, Routledge, London&New York 1989.
- -----, “Creation Stories, Religious and Atheistic”, *International Journal for Philosophy of Religion*, vol. 34, No: 2, London, October 1993.
- Jammer, Max, *Einstein and Religion*, Princeton University Press, Princeton 1999.
- James, William, *Varieties of Religious Experience*, Routledge, London&New York 2002.
- Planck, Max, *Modern Doğa Anlayışı ve Kuantum Teorisine Giriş*, çev. Yılmaz Öner, Spartaküs Yay., İstanbul 1996.
- -----, *Where is Science Going?*, trans. James Murphy, Norton, New York 1977.
- Neffe, Jürgen, *Einstein: Bir Yaşam Öyküsü*, çev. Fikret Doğan, İletişim Yay., İstanbul 2009.
- Northrop, F. S. C., “Doğa Felsefesi Sorunlarına Giriş”, *Fizik ve Felsefe* (içinde), çev. Necibe Çakıroğlu, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1972.
- *İslam Bilim Tartışmaları*, Haz.: Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul 1990.
- Özemre, Ahmet Yüksel, “Fiziksel Realite Meselesine Giriş”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı: 2, Ekim 2002.
- Polkinghorne, John, “Kuarklar ve Yaratılış”, *Einstein’nin Tanrısı* (içinde), çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yay., İstanbul 2012.

- -----, *Bilimin Ötesi*, çev. Ersan Devrim, Evrim Yay., İstanbul 2001.
- Priwer, Shana ve Philips, Cynthia, *Her Yönüyle Einstein*, çev. Haydar Yalçın, Arkadaş Yay., Ankara 2009.
- Rae, Alastair I. M., *Kuantum Fiziği: Yanılsama mı, Gerçek mi?*, çev. Yurdahan Güler, Evrim Yay., İstanbul 2000.
- Russell, Bertrand, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, Say Yay., İstanbul 1996.
- Sagan, Carl, *Tanrının Kapısını Çalan Bilim*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.
- Schroeder, Gerald L., *Tanrının Saklı Yüzü*, çev. Ahmet Ergenç, Gelenek Yay., İstanbul 2003.
- Trusted, Jennifer, *Fizik ve Metafizik*, çev. Seval Yılmaz, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Topçu, Nurettin, *İsyan Ahlakı*, çev. Mustafa Kök-Musa Doğan, Dergâh Yay., İstanbul 1995.
- Tippett, Krista, “Giriş”, Freeman Dyson ve Diğerleri, *Einstein’in Tanrısı*, çev. Gizem Aldoğan, Haz. Krista Tippett, H2O Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Weinert, Friedel, “The Modern Synthesis: Einstein And Kant”, *Forum Philosophicum* 14 (2009).
- Yaran, Cafer Sadık, “İnsanın Egzistansiyel İhtiyaçları ve Dinin Perenniyal Cevapları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12–13, Samsun 2001.
- -----, “Yeni Doğal Teoloji ve Doğu İslam Felsefesi Mirası”, *Tezkire*, sayı: 31–32, Mart/Haziran 2003.
- -----, “Natural Theology in Christianity and Islam: Is There A Common Core?” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Samsun 1999.